

УДК 37.013.42

**ВИКОРИСТАННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ СПАДЩИНИ
А.С. МАКАРЕНКА В ПРОЦЕСІ РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ
НАРКОЗАЛЕЖНОЇ МОЛОДІ**

Чернецька Ю.І.

*Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна
академія» Харківської обласної ради*

Стаття присвячена питанням творчого застосування педагогічної спадщини А.С. Макаренка в практиці спеціалізованих центрів ресоціалізації для наркозалежних осіб із метою повернення їх до повноцінного функціонування в соціумі. Розглянуто ідеї гуманістичної педагогіки, колективного й трудового виховання, методів організації життєдіяльності колективу як дієвих способів корекції та соціального виховання молоді.

Ключові слова: ресоціалізація, наркозалежна молодь, педагогічна спадщина А.С. Макаренка, виховання, принципи виховання, колективне виховання, трудове виховання, соціальне виховання.

**ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО НАСЛЕДИЯ
А.С. МАКАРЕНКО В ПРОЦЕССЕ РЕСОЦИАЛИЗАЦИИ
НАРКОЗАВИСИМОЙ МОЛОДЕЖИ**

Чернецкая Ю.И.

Статья посвящена вопросам творческого использования педагогического наследия А.С. Макаренко в процессе реабилитации наркозависимой молодежи в специализированных центрах, а также дальнейшей ресоциализации таких особ в социуме. Рассматриваются возможности применения идей гуманистической педагогики, коллективного и трудового воспитания, методов организации жизнедеятельности коллектива как действенного способа коррекции и социального воспитания молодежи.

Ключевые слова: ресоциализация, наркозависимая молодежь, педагогическое наследие А.С. Макаренко, воспитание, принципы воспитания, коллективное воспитание, трудовое воспитание, социальное воспитание.

USING A.S. MAKARENKO'S IDEAS IN THE PROCESS OF THE DRUG-DEPENDENT YOUTH' RESOCIALIZATION

Chernetskaya Y.I.

The article is dedicated to the creative use of the A.S. Makarenko's pedagogical legacy in the process of rehabilitation of the drug-dependent youth in the specialized centers, and also their further resocialization in the society. The possibility of using humanist pedagogy's ideas, collective and work education, the methods of collective's life's organization as an effective method of the youth's correction and social education.

Key words: resocialization, the A.S. Makarenko's pedagogical legacy, education's principles, collective and work, social and family education.

Постановка проблеми. Проблема соціально-педагогічної діяльності з ресоціалізації наркозалежної молоді знаходиться на стадії розробки її наукових основ. На сьогодні в Україні діє мережа реабілітаційних центрів для наркозалежних осіб, які працюють на основі розроблених в Європі програм реабілітації з метою подальшої ресоціалізації таких категорій осіб у соціумі. Але, досліджуючи історичні витoki корекційної ресоціалізаційної діяльності, доречним буде звернення до педагогічної спадщини видатного радянського педагога Антона Семеновича Макаренка. **Актуальність** проблеми зумовлена тим, що система перевиховання, яку застосовував видатний педагог, заснована на використанні трудотерапії та самоврядування, зародилася вона в нашій країні, під Полтавою, у колонії для перевиховання малолітніх безпритульних, де в 20-х рр. минулого століття працював геніальний А.С. Макаренко. Отже, звертаючи увагу на деякі розбіжності у вікових категоріях вихованців і враховуючи їх у своєму дослідженні, визначимо **мету** даної статті, яка полягає в науковому осмисленні й творчому використанні педагогічної спадщини А.С. Макаренка в процесі ресоціалізації наркозалежної молоді.

Аналіз досліджень і публікацій свідчить, що ця проблема викликає науковий інтерес у дослідників історико-педагогічного й дидактичного напрямів. Дослідженню творчості педагога присвятили свої праці вчені М. Болдирєв, М. Виноградова, М. Гетманець, В. Гмурман, М. Гончаров, Л. Гордін, І. Зязюн, В. Колбановський, Ф. Корольов, В. Коротов, Б. Костелянець, Л. Крамущенко, Б. Ліхачов, З. Малькова, Е. Монозон, Є. Мединський, М. Ніжинський, Л. Новікова, М. Павлова, В. Терський, А. Фролов, М. Ярмаченко та ін. Макаренківські ідеї також привертають увагу дослідників пенітенціарної педагогіки В. Синьова, Г. Радова, В. Кривуші, О. Беци. Аспекту соціально-педагогічної діяльності з ресоціалізації наркозалежної молоді в контексті макаренківських ідей не присвячено жодної ґрунтовної наукової праці.

Виклад основного матеріалу. Досліджуючи педагогічний досвід А.С. Макаренка, можна стверджувати, що ефективний ресурс ресоціалізації наркозалежних закладено в таких його ідеях, як використання праці як засобу перевиховання, виховання в колективі й через колектив, принципах гуманності, авторитету, вимогливості, поваги до вихованця, принципах паралельної дії, активної спрямованості, організації дисципліни, самодисципліни, використання виховного потенціалу сім'ї тощо.

Звернемося до деяких ідей докладніше. А.С. Макаренком було розроблено так звану «концепцію проектування особистості». Антон Семенович вважав, що педагог повинен чітко собі уявляти, яким він бачить свого вихованця на виході. В основних принципах реабілітаційної роботи необхідно враховувати досвід А.С. Макаренка: по-перше, для видатного педагога важливим моментом було не просте включення в групу, у колектив, а створення єдиного виховного колективу, що представляє собою виховну систему [8], у якій «окремі його члени опиняються в постійних ділових, дружніх, побутових стосунках» [6; 8], що дозволяє відтворити нормальні взаємини між особистістю та суспільством, де як одна із цілей і водночас принцип і засіб взаємодії виступає «ідея захищеності особистості в колективі» [9, с. 197]; по-друге, не простому вихованню трудових навичок, а серйозному виробництву на госпрозрахунковій основі, участі всього колективу в економічній і управлінській діяльності, придбанню реальних спеціальностей і

розвитку активної життєвої позиції приділяв увагу А.С. Макаренку, (недаремно одне з основних положень індивідуально-соціальної концепції А.С. Макаренка – це розвиток якостей особистості, що дозволяють бути їй господарем і творцем власного життя, а не утриманцем); по-третє, Макаренко просунувся далі сучасних програм і карт реабілітації (у яких вміщується здебільшого опис попереднього життя, характер взаємин і перелік реабілітаційних заходів), наголошуючи на необхідності «проектування особистості», створення програми людського характеру, що містить усю суть проектування нових цінностей особистості [3, с. 129-130]. Проблеми, що виникають сьогодні в ході соціальної реабілітації можна пояснити «слабкістю й неясністю перспективи» та відсутністю впевненості людини в завтрашньому дні, що так характерно для нашого суспільства, у той час, як А.С. Макаренко завжди наголошував на проектуванні чіткої та зрозумілої життєвої перспективи як для особистості, так і для цілого колективу. Так само відбувається загальне й індивідуальне «проектування» соціального «виліковування» кожного наркозалежного й усього колективу в цілому, урахуовуючи їх попередній досвід, особистісні характеристики, освіту, термін десоціалізації тощо.

А.С. Макаренко був прихильником активного виховання. Принцип активної цілеспрямованості – найбільш важливий і характерний для педагогіки Антона Семеновича. Він виходив з уявлення про цілісність процесу виховання дітей, зазначаючи, що людина не виховується частинами, не створюється синтетично [13, с. 31]. Тому окремий засіб завжди може бути й позитивним, і негативним. Вирішальним моментом є не його пряма логіка, а логіка й дія всієї системи засобів, гармонійно організованих, у повній відповідності з розвитком життя суспільства. Із цих положень А.С. Макаренко зробив такі практично дієві висновки: по-перше, ніякий засіб не може бути оголошений постійним, завжди корисним і діє завжди однаково точно, не догматичне твердження виховних засобів, а негайний аналіз і негайна дія – ось що має бути покладене в основу вибору засобів повсякденної виховної роботи, по-друге, ніякий засіб не може проектуватися як позитивний, якщо його дія не контролюється всіма іншими засобами, що застосовуються одночасно з ним, тобто необхідні не окремі, роз'єднані засоби, а система засобів, розроблена згідно із цілями виховної роботи. Такими засоба-

ми соціального виховання наркозалежних є комплекс терапевтичних, медичних, психолого-педагогічних, зокрема реабілітаційних, трудотерапевтичних заходів із ресоціалізації залежної особи [10].

Педагогом також активно застосовувався принцип паралельної дії. При підвищенні рівня сформованості колективу безпосередній вплив педагога на кожного окремого вихованця послаблюється, а вплив на нього колективу підсилюється. Принцип паралельної дії застосовується А.С. Макаренком вже на другій стадії розвитку колективу, де роль вихователя й сила його виховного впливу ще значні. На більш високих рівнях розвитку колективу зростає вплив активу й колективу. Це не означає, що вихователь повністю не впливає на вихованців. Тепер він все більше спирається на колектив, який вже сам стає носієм виховного впливу (суб'єктом виховання). У творах А.С. Макаренка знаходимо численні приклади успішної реалізації принципу паралельної дії [2; 4-6; 8; 9]. Так, наприклад, він ніколи сам не шукав конкретних винуватців порушень, надаючи колективу право розбиратися в їх проступку, а сам лише поволі направляв дії активу. Цей принцип використовується для колективного обговорення наркозалежного, що має провину. Якщо до справи недбайливо поставилися окремі особи, покарання накладається на весь колектив. Природно, що така педагогічна дія викликає різке засудження проступку з боку інших наркозалежних. А.С. Макаренко радив користуватися даним принципом дуже обережно, оскільки колектив може покарати винних дуже суворо [2, 71-90].

Основоположним науковим доробком А.С. Макаренка є теорія виховання дітей і молоді в колективі, для колективу й через колектив, реабілітаційний потенціал якої поки що повною мірою не використаний навіть у сучасних моделях ресоціалізації. Основою створеної ним виховної системи було педагогічно організоване середовище життєдіяльності підлітків, спрямоване на соціальне оздоровлення людини (духовне, моральне, фізичне), де головну реабілітаційну функцію виконував колектив. Діяльність колективу багатоаспектна й різноманітна за змістом. Вона має організовуватись за «принципом паралельної дії», що передбачає вплив на окрему особу через колектив, і «принципом індивідуальної дії» – впливом вихователя безпосередньо на одного вихованця.

А.С. Макаренко вважав, що добре організований, дружний колектив володіє великою силою та здатен перевиховувати «найважчих» підлітків. Саме цей методичний інструментарій є вирішальним у ресоціалізаційній соціально-педагогічній діяльності.

Особливим моментом у педагогічній спадщині А.С. Макаренка є застосування методу «вибуху». «Під вибухом, – писав Антон Семенович, – я зовсім не розумію такої ситуації, щоб під людину підкласти динаміт, підпалити і самому тікати, не чекаючи, поки людина злетить у повітря. Я маю на увазі раптову дію, яка перевертає всі бажання людини, всі її прагнення» [4, с. 127]. Своєрідність цього методу в тому, що він сприяє стимулюванню позитивної діяльності особистості вихованця і може використовуватися для гальмування негативних дій вихованців. Такий метод доцільно використовувати за умови проявів дезадаптації наркозалежного в колективі з тим, щоб викликати в нього захисні адаптаційні сили та підвищити соціальну резистентність.

Значне місце в житті й діяльності виховного колективу для А.С. Макаренка займала продуктивна праця вихованців [4; 6-9]. Сучасний дослідник спадщини А.С. Макаренка В.Ф. Моргун наголошує на одному істотному доповненні: кращі види праці видатний педагог рекомендував віддавати дітям, замість кращих іграшок, одягу, цукерок [11, с. 13]. Вивчення особливостей виховання наркозалежних свідчить, що найчастіше до проблеми потрапляють діти, які виховуються в родині одні, без братів і сестер, тобто все краще батьки намагаються дати одній дитині, що врешті закінчується в більшості випадків трагедією.

На думку відомого педагога, посильна трудова діяльність дитини в сім'ї повинна починатися дуже рано та бути основою на грі. Більш дорослі діти повинні мати обов'язки, додатково допомагати батькам у разі, якщо останні не встигають виконати своєї роботи. Праця дитини мала базуватися на зацікавленості власне процесом трудової діяльності, а якщо не вдається викликати стійкої зацікавленості – допомагає прохання. До речі, «... прохання, – писав А.С. Макаренко, найкращий та м'який спосіб звертання, але і зловживати ним не слід» [4, с. 98; 6, с. 106-107]. Примушення А.С. Макаренка використовував украй рідко, якщо інші способи було вичерпано.

Практика ресоціалізаційної діяльності з наркозалежними свідчить про наявність у них такої якості, як лінощі. Розвивається це негативне утворення через невідповідні методи виховання, за умови, якщо батьки від самого молодшого віку не привчають дитину долати труднощі, не виховують звички до праці [12, с. 167]. Отже, єдиним способом здолати лінощі є поступове втягнення дитини в працю, повільне викликання в неї інтересу до праці.

Аналогізуючи використання цього способу в процесі ресоціалізації, зауважимо, що реабілітаційні програми містять обов'язкову складову – трудотерапевтичну діяльність, що сприяє виробленню навичок трудової діяльності в наркозалежної молоді.

Аналіз літературних творів, присвячених трудовому вихованню підростаючих поколінь, показав, що діти шкільного віку разуче швидко й без жодної перенапруги опановують складні виробничі навички, причому не тільки навички праці на складних верстатах, але й організації виробництва. На заводах електричного приладдя й фотоапаратів «ФЕД» у комуні ім. Ф.Е. Дзержинського виробництво було організовано так, що, працюючи щодня по чотири години, вихованці під час перебування в комуні цілком опановували технологічний процес на різних його стадіях: від оволодіння різними станками до збирання приладдя групами, ділянками й навіть цехами [5]. Головне, що досягалось системою суспільної діяльності, – максимальне наповнення всього життя дітей корисною справою. Найстрашніший за своїми педагогічними наслідками стан дітей – це «байдикування», пусте мріяння, безцільне проведення часу, тому кожен момент життя вихованців комуні, кожен день і все життя в цілому були до межі насичені різноманітною працею та настільки ж різноманітним і організованим відпочинком. Таку саму ситуацію, яка сприятиме ресоціалізації наркозалежних, спостерігаємо в сучасних реабілітаційних центрах. Кожен день насичений різноманітними видами праці (інтелектуальною, фізичною, духовною), реабілітанти опановують нові виробничі та господарські види діяльності, які сприятимуть їх повноцінному входженню в суспільство.

Великого значення надавав видатний педагог оздоровленню вихованців та їх загартуванню. Фізична культура пронизувала все життя комунарів: вона була організована як обов'язкова складова трудового життя колективу. Фізкультурно-спортивна робота в комуні була постав-

лена на «широку ногу», колектив мав багате спортивне обладнання, свій стадіон з необхідними снарядами й пристосуваннями, окрім того, спортивний елемент свідомо вносився А.С. Макаренком в усі організовані колективні заходи: збори комуни, численні походи та екскурсії тощо. Сьогодні реабілітаційні центри для наркозалежних мають насичене спортивне життя: проводять дні здоров'я, спортивні естафети, конкурси, змагання з футболу, малого тенісу, влаштовують походи на природу, відвідують сауну, ковзанку, змагаються з волонтерами з різних видів спорту тощо.

Дисципліна, на думку А.С. Макаренка, впливає із життєвих інстинктів і досвіду колективу, складається в боротьбі колективу за досягнення його цілей і тому є необхідним інструментом розвитку колективу, його руху вперед. Питання про дисципліну глибоко досліджувалося педагогом. Він розкриває нове розуміння дисципліни й нові шляхи її виховання.

У дореволюційному суспільстві дисципліна була лише зовнішнім явищем, «певною мірою це був метод владарювання, метод приведення особи до покірності». Погляд на дисципліну в різні часи змінювався. Великий педагог А.С. Макаренко втілював свої ідеї та принципи в часи Радянського Союзу. У Радянській державі дисципліна розумілася як явище зовнішнього порядку. За такої дисципліни від вихованця фактично нічого не вимагають, окрім найпримітивнішого підкорення, необхідного для зручності [6, с. 221-251]. От чому А.С. Макаренко називає дисципліну, основу тільки на заборонених нормах, дисципліною гальмування й стримання, яка завжди буде тільки формою придушення, завжди викликатиме опір дитячого колективу й нічого не виховуватиме, окрім протесту й бажання швидше вийти з-під її впливу. Питання дисципліни наркозалежних осіб чітко регламентуються правилами внутрішнього розпорядку та зумовлюються договором надання реабілітаційних послуг [10]. Водночас дотримання порядку й дисципліни схвалюється так званою «бальною системою», за якої, зібравши необхідну кількість балів, реабілітант має винагороду у формі відвідування закладів культури, вихідних днів тощо.

Особливої уваги А.С. Макаренко приділяв питанням організації, форм і методів діяльності виховного колективу, що базуються на різних основах: колектив поділяється на колективи первинні; життя й

поведінка вихованців дисциплінується, закріплюється в суворому й чіткому режимі, отримує відповідне емоційне забарвлення, певний стиль і тон, нарешті все цінне в житті й діяльності колективу, усі його досягнення, нагромаджуючись поступово, закріплюються в колективних традиціях і передаються новим вихованцям як досвід життя їхніх старших товаришів. Виховний колектив є цілісним організмом, однак практика виховної роботи показує, що «безпосереднього переходу від цілого колективу до особистості немає, а є тільки перехід через посередництво первинного колективу, спеціально організованого з педагогічною метою». Такий первинний колектив може бути організований і як звичайна група, він може бути організований і за виробничим принципом як бригада, і за територіальним – як загін. Важливо лише, щоб він був таким колективом, у якому окремі його члени виявляються в постійному діловому, дружньому, побутовому та ідеологічному об'єднанні. Слід зазначити, що А.С. Макаренко був прихильником об'єднання в первинному колективі вихованців різного віку (це не стосувалося навчальної роботи, де діти були організовані у звичайні класи) [13]. Необхідність такої організації була зумовлена також педагогічними цілями. «Така організація, – писав А.С. Макаренко, – дає великий виховний ефект, вона створює більш тісну взаємодію віків і є природною умовою постійного накопичення досвіду і передачі досвіду старших поколінь. Молодші отримують різноманітні відомості, засвоюють звички поведінки, робочі манери, привчаються поважати старших і їх авторитет. У старших піклування про молодших і відповідальність за них виховують якості, необхідні громадянину: увага до людини, великодушність і вимогливість, нарешті, якості майбутнього сім'янина та багато іншого» [2, с. 148]. У залежної особи ці якості також повторно формуються завдяки такому механізму соціалізації, як ідентифікація, що природно відбувається в ході отримання нового соціального досвіду від осіб, що його вже засвоїли.

Звернемося до питання дитячого самоврядування. Складна система самоврядування мала в А.С. Макаренка подвійне значення. Її безпосередній результат полягав у тому, що діти надавали велику допомогу педагогам в управлінні комоною, виконували безліч важливих організаційних функцій. Але й тут А.С. Макаренко надавав найбільше значення паралельним педагогічним результатами організаторської ро-

боти дітей. Важливо те, що, виконуючи обов'язки «керівників», діти набувають дуже багато цінних знань, умінь і навичок організаторської роботи. Вельми показова щодо цього щоденна робота загальних зборів комунарів. Такий підхід дозволяє сформувати в наркозалежних уміння взаємодіяти один з одним у різних ієрархічних статусах.

Особливого значення педагог подавав питанням сімейного виховання, організовуючи педагогічні зустрічі, консультації, мав листування з батьками, відвідував родини, що потребували допомоги. У бесідах із батьками А.С. Макаренко аналізував батьківські помилки, указував на шляхи їх подолання, акцентував увагу на позитивних моментах у вихованні. Провідними питаннями сімейного виховання педагог вважав питання батьківського авторитету, поваги до родини, ведення домашнього господарства, стосунків у родині тощо [6; 7; 12].

Зауважимо, що соціально-педагогічна діяльність щодо підтримки співзалежних родин є перспективним, але на сьогодні недостатньо розробленим науковим напрямом. Соціально-педагогічні фактори (фактори виховання дітей у родині) вважаються найбільш сильними предикторами адиктивної поведінки [1]. Неодноразово на провідній ролі сімейного виховання наголошував і видатний педагог А.С. Макаренко. Аналогічно для родин і найближчого оточення наркозалежної молоді в рамках підтримки Програми «12 плюс» (автор С.Б. Ваїсов, Росія) для співзалежних членів проводяться регулярні групи підтримки, самопідтримки, які мають структуру тренінгової освітньої програми з формування батьківської компетентності.

Таким чином, можна зробити **висновки**, що творче використання педагогічної спадщини А.С. Макаренка є ефективним ресурсом ресоціалізації наркозалежної молоді, що реалізується в таких його ідеях, як використання праці як засобу перевиховання, виховання в колективі й через колектив, принципах людяності, авторитету, вимогливості, поваги до вихованця, принципах паралельної дії, активної спрямованості, організації дисципліни, самодисципліни, використання виховного потенціалу сім'ї тощо. Застосування цих ідей у практиці спеціалізованих центрів ресоціалізації для наркозалежних осіб сприятиме повторному входженню їх до повноцінного функціонування в соціумі.

Перспективними напрямками дослідження є питання розробки методичних основ ресоціалізації наркозалежних осіб із метою реалізації макаренківських ідей у практичній соціально-педагогічній діяльності.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Ваисов С.Б. Наркотическая и алкогольная зависимость. Практическое руководство по реабилитации детей и подростков / Санжар Бахтиярович Ваисов. – СПб.: Наука и техника, 2008. – 272 с.
2. Макаренко А.С. Вибрані педагогічні твори. Статті, лекції, виступи / Антон Семенович Макаренко. – Х.: Вид-во «Радянська школа», 1950. – 303 с.
3. Макаренко А.С. Воспитание гражданина / Антон Семенович Макаренко; сост. Р.М. Бескина, М.Д.Виноградова. – М.: Просвещение, 1988. – 304 с.
4. Макаренко А.С. Лекции о воспитании детей / Антон Семенович Макаренко // Пед. соч.: в 8 т. – М., Просвещение, 1984. – Т.4. – С. 97-98, 99-101.
5. Макаренко А.С. Марш 30 года. ФД – 1. Из истории комунны имени Ф.Э. Дзержинского / Антон Семенович Макаренко. – К.: Изд-во «Радянська школа». –1972. – 254 с.
6. Макаренко А.С. О воспитании / Антон Семенович Макаренко. Избр. пед. произв. – М., 1955. – 319 с.
7. Макаренко А.С. О воспитании в семье/ Антон Семенович Макаренко; сост. и авт. вступит. статьи В.С. Хелемендик. – 2-е перераб. и доп. – М.: Политиздат, 1990. – 415 с.
8. Макаренко А.С. Педагогические труды в 8 т. / Антон Семенович Макаренко.– М., 1983. – Т. 1. – 712 с.
9. Макаренко А.С. Педагогические труды в 8 т./ Антон Семенович Макаренко. – М., 1984. – Т. 4. – 448 с.
10. Методичні рекомендації з питань організації та функціонування центрів ресоціалізації наркозалежних / Державний ін-т проблем сім'ї та молоді. – К., 2004. – 200 с.
11. Моргун В.Ф. Три тасмниці успіху Антона Макаренка / Володимир Федорович Моргун // Вестник Международной благотворительной организации «Федерация «Клубный дом». – 2012. – № 3 (16). – С. 12-15.
12. Мудрость воспитания: Книга для родителей / Сост. Б.М. Бим-Бад, Э.Д. Днепров, Г.Б. Корнетов. – М.: Педагогика, 1987. – 287 с.
13. Нежинский Н.П. Макаренко и педагогика школы / Николай Павлович Нежинский. – К., Изд-во «Радянська школа». – 1976. – 260 с.